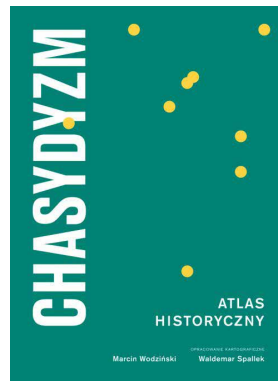
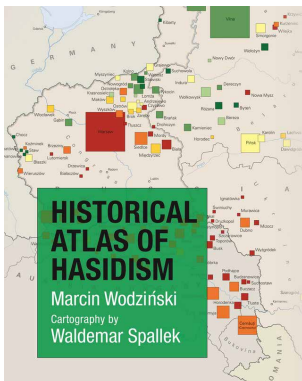

Marcin Wodziński: Historical atlas of Hasidism, cartography
by Waldemar Spallek, Princeton University Press, Princeton 2018, ss. 265

Marcin Wodziński: Chasydyzm. Atlas historyczny, oprac. kart. Waldemar Spallek, Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2019, ss. 295

Recenzowany atlas autorstwa Marcina Wodzińskiego wydany został najpierw w wersji angielskiej, a później polskiej – w pięknej edycji wydawnictwa Austeria. Wraz z nim ukazały się dwie inne publikacje poświęcone chasydyzmowi: *Chasydyzm. Wszystko, co najważniejsze* autorstwa

się późniejszymi dziejami ruchu i jego prostymi wyznawcami. W niewielkim stopniu badana była geografia chasydyzmu – jego lokalne konteksty, specyfika przestrzenna czy topografia, które w przekonaniu Autora są istotne dla zrozumienia społeczno-kulturowego obrazu tego ruchu. Warto

Marcina Wodzińskiego oraz przygotowana pod Jego redakcją praca zbiorowa *Chasydyzm. Źródła, metody, perspektywy* – obie w wersji polskiej opublikowane przez wydawnictwo Austeria w 2019 r.

Jak zauważono we wstępie *Atlasu*, powstanie chasydyzmu było niewątpliwie jednym z najbardziej brzemiennej w skutki wydarzeń w dziejach europejskich Żydów, a sam ruch stał się formacją kulturową o niezwykle szerokim oddziaływaniu. Z tego powodu jest jednym z najdokładniej przebadanych aspektów historii i kultury tego narodu, ale mimo to pewne wątki nie zostały podjęte przez badaczy albo potraktowane wystarczająco krytycznie. Pomijano społeczne i gospodarcze dzieje chasydyzmu, w niewielkim stopniu wykorzystywane były źródła niechasydzkie, zwłaszcza w językach nieżydowskich, niedostatecznie też zajmowano

przy tym zauważyć, że potrzeba refleksji geograficznej i badań nad przestrzennymi aspektami rzeczywistości widoczna jest nie tylko w odniesieniu do chasydyzmu, ale w ogóle do judaistycznych badań historycznych i religioznawczych.

Dotychczasowe mapy chasydyzmu i koncepcje, na których się je opiera, mają zdaniem Autora dwie zasadnicze wady – prezentują obraz statyczny i anachroniczny, pomijając dynamikę rozwoju ruchu, a umieszczane na mapach ośrodki chasydzkie dobierane są intuicyjnie i subiektywnie. Odpowiedzią na te słabości ma być omawiany atlas, proponujący nową konceptualizację geografii chasydyzmu. Istota tego nowego ujęcia przedstawiona została przez Autora w czterech punktach: 1. zerwanie z dotychczasowym paradygmatem badania ruchu przez pryzmat jego przywódców i zwrócenie uwagi na

szeregowych wyznawców, miejsca modlitw oraz szlaki pielgrzymek; 2. pokazanie nie tylko początków chasydyzmu, ale także późniejszych etapów rozwoju ruchu; 3. zastosowanie perspektywy geograficznej na różnych poziomach (od wschodnio-europejskiej skali makro po lokalną skalę mikro); 4. ukazanie powiązań pomiędzy różnymi aspektami przestrzeni: społecznymi, materialnymi (np. ukształtowaniem terenu) i duchowymi (miejscami i granicami wyobrażonymi czy pamięcią lokalną). To nowe podejście metodologiczne i nowe ustalenia badawcze przeniesione zostały na grunt kartografii, co było możliwe dzięki zupełnie nowemu podejściu do istniejących źródeł, obejmujących zarówno te o charakterze jakościowym, jak i przede wszystkim ilościowym.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy poświęcony jest początkom chasydyzmu. Autor omawia życie i działalność Izraela ben Eliezera (1700–1760) (na mapie zobrazowano kierunki odbytych przez niego podróży), jego następcy Dow Bera z Międzyrzecza i jego uczniów (mapa pokazuje ich siedziby), a ponadto osadnictwo chasydzkie w ziemi Izraela w latach 1747–1815 oraz opozycję antychasydzką przed rokiem 1800 (mapy dotyczące trzech kolejnych okresów przedstawiają miejscowości, w których rzucono na chasydów chere (kłątwę), uchwalono antychasydzkie prawa bądź wydano antychasydzkie publikacje).

Drugi rozdział poświęcony jest ekspansji ruchu chasydzkiego. Mapy z pięciu kolejnych okresów: 1740–1772, 1772–1815, 1815–1867, 1867–1914 i 1914–1943 pokazują ośrodki chasydzkie i ich wielkość, z zaznaczeniem liczby rezydujących tam cadyków. O ile dwie pierwsze mapy są bardzo klarowne, to już kolejne coraz mniej. Na ostatniej (2.1.5) liczba cadyków w poszczególnych ośrodkach wynosi od 1 do 13 (wyjątkowo 26 w Warszawie), a różnice w wielkości stosowanych oznaczeń są bardzo małe (wszystkie mają dodatkowo jeden

kolor). Oczywiście łatwo odróżnić ośrodki małe od dużego, ale trudno stwierdzić, jaką liczbę cadyków oznacza dany kwadracik. Czytelność tych map znacząco poprawiłoby użycie oznaczeń w różnych kolorach. Bardzo ciekawa jest druga część tego rozdziału, dotycząca demografii chasydyzmu ok. 1900 r. Autor przedstawia rozmieszczenie przestrzenne jego zwolenników na tle całej żydowskiej populacji w Europie Wschodniej. Mapa pokazuje słaby wpływ chasydyzmu na terenach litewsko-białoruskich oraz przebieg północno-wschodniej granicy jego zasięgu wzdłuż południowych powiatów guberni łomżyńskiej. Autor wykorzystuje też szczegółowe dane z tego okresu do pokazania liczby wiernych, którzy odwiedzali różne izby modlitewne Wieruszowa i Wyszkowa: poszczególne synagogi, *beit ha-midrash* oraz izby modlitewne różnych odłamów chasydyzmu.

W trzech kolejnych rozdziałach omówione zostały instytucje ruchu chasydzkiego: dynastie, dwory i sztyble (izby modlitewne). Autor przedstawia rozwój terytorialny chasydzkich dynastii, uwzględniając na mapach zarówno rozmieszczenie głównych dynastii w Europie Wschodniej, jak i zasięg oddziaływania kilku najważniejszych (8 map). W przypadku tych ostatnich zastosowany został dość skomplikowany system oznaczeń, łączący informacje o kolejnych pokoleniach cadyków oraz okresie rezydowania przez nich w danej miejscowości. Kolejna mapa w tym rozdziale pokazuje status społeczno-ekonomiczny chasydzkich grup w latach 1900–1939. Moje wątpliwości budzi przyjęte tu kryterium liczebności sztybli poszczególnych dworów chasydzkich, które nie musi odzwierciedlać pozycji ekonomicznej konkretnych grup. Wątpliwe wydaje się też uzupełnienie mapy cytowanymi z ksiąg pamięci, które zamożność i pozycję zawodową wyznawców opisują subiektywnie i ogólnikowo. Bardzo ciekawe są za to plany zabudowań chasydzkich dworów w Lubawiczach, Górze Kalwarii

i Kozienicach na początku XX w. – pokazują zarówno ich wewnętrzny układ, jak i miejsce w przestrzeni miasteczek. Niezwykle interesująca jest też próba odтворzenia geografii wpływów cadyka na podstawie pisemnych próśb (kwitli), które przedkładali mu pielgrzymujący do niego wyznawcy. Obrazująca to mapa powstała na podstawie jedyne go obszernego (liczącego ok. 7 tys. szt.) zachowanego zbioru kwitli, które ok. 1874 r. złożone zostały Eliaszowi Guttmacherowi z Grodziska Wielkopolskiego. Pokazuje ona zarówno zasięg geograficzny wpływów tego cadyka, jak i liczbę kwitli oraz procent dostarczających je żydowskich rodzin z poszczególnych miejscowości.

W rozdziale o sztyblach pokazane zostało przez Autora kilka aspektów ich funkcjonowania: liczba chasydów modlących się w sztyblach poszczególnych dynastii w jednej miejscowości (na przykładzie Łowicza z początku XX w.), rozmieszczenie chasydzkich sztybli różnych dynastii w przestrzeni miasteczek (plany Sokołowa Podlaskiego, Łosic, Kamienia Koszyrskiego oraz Ratna), a także plan sztybla (przykład sztybla chasydów Czortkowa w Brzeżanach). Rozdział zamykają mapy i wykresy stworzone na podstawie spisu wszystkich sztybli istniejących w Europie Środkowo-Wschodniej od końca XIX w. do lat trzydziestych stulecia XX. Pokazują one dominujące grupy chasydzkie, ich hierarchię mierzoną liczbą sztybli w Królestwie Polskim, na Litwie i Białorusi, w Galicji, na Ukrainie i Węgrzech, a także strefy wpływów głównych dynastii, rozmieszczenie sztybli najważniejszych grup oraz ich afiliację terytorialną.

Kolejne dwie części książki poświęcone są dziejom chasydyzmu w XX i XXI w. Rozdział *Nowy Świat, 1900–1939* pokazuje geografie chasydzkich izb modlitwy w Stanach Zjednoczonych w 1900 r. oraz w Nowym Jorku w okresie międzywojennym (spisy kongregacji umożliwiły zlokalizowanie ich na planie miasta; zaznaczona

została także liczba członków oraz ich kraj pochodzenia). Kolejny omawia losy chasydzkich przywódców w czasie pierwszej wojny światowej, a także w rewolucyjnej Rosji i ZSRR lat 1917–1964 (mapy pokazują kierunki ich wyjazdów). Przedstawiono tam również lokalizację chasydzkich jesziw w międzywojennej Polsce oraz ich afiliację (jest to podrozdział autorstwa Shaula Stampfera), a także losy cadyków w okresie Holokaustu (mapa pokazuje kierunki ich przemieszczania się i miejsca związane z cadykami: getta, obozy i miejsca zagłady).

Przedostatni, ósmy rozdział poświęcony jest odrodzeniu i współczesności ruchu chasydzkiego: drogom ocalenia cadyków z Holokaustu (mapa pokazuje kierunki ich przemieszczania się), funkcjonowaniu społeczności chasydzkiej w Antwerpii w latach 1930–2018 (ten podrozdział napisała Veerle Vanden Daelen; mapy pokazują rozmieszczenie chasydzkich instytucji o różnej afiliacji na planie miasta w okresach 1933–1942 oraz 1994–2008), a także dzisiejszemu osadnictwu chasydzkiemu na świecie (wykresy pokazują główne ośrodki chasydyzmu w 2016 r., rozmieszczenie oraz przemieszczanie się ośrodków najważniejszych grup: Satmaru, Skwiry, Góry Kalwarii, Bełza oraz Bobowej). Ostatni podrozdział poświęcony został współczesnej geografii siedzib cadyków (mapy pokazują ich lokalizację na świecie, w Nowym Jorku, Izraelu, Jerozolimie i Bnei Braku) oraz rozmieszczeniu współczesnych ośrodków Chabadu (na mapie przedstawiono ich wielkość oraz dynamikę zmian między rokiem 1999 i 2016).

Ostatni, dziewiąty rozdział, zatytułowany *Tam i z powrotem*, omawia współczesną geograficzną wyobraźnię chasydyzmu. Składają się na nią granice wyobrażone – posługiwanie się kolektywnymi pojęciami regionalnymi, które odwołują się do historycznych podziałów na terenie Europy Wschodniej, przy czym Autor wymienia 27 najczęściej wskazywanych dynastii,

które wyznaczają przynależność regionalną (podstawą są tu wywiady przeprowadzone w Izraelu i Stanach Zjednoczonych z kobietami i mężczyznami z różnych grup chasydzkich). Te wyobrażone granice w Europie Wschodniej przedstawione zostały na mapie. Drugim elementem geograficznej wyobraźni chasydyzmu są pielgrzymki na groby cadyków, będące znakiem trwającego związku chasydyzmu z Europą Wschodnią (mapy pokazują współczesne chasydzkie centra pielgrzymkowe w Europie, Ameryce Północnej, okolicach Nowego Jorku, Izraelu i Jerozolimie).

Publikacja zaopatrzona jest w obszerną bibliografię, listę map, ilustracji i tabel oraz indeks.

Podsumowując, trzeba podkreślić rozmach i nowatorski charakter pracy Marcina Wodzińskiego. Jej główne walory to syntetyczne, krótkie i przystępnie napisane teksty pokazujące aktualny stan

badania, bogata ikonografia oraz przede wszystkim mapy. Szeroki zakres chronologiczny, sięgający od połowy XVIII w. po czasy współczesne, umożliwia czytelnikowi śledzenie ciągłości ruchu chasydzkiego i zachodzących w nim przemian. Atrakcyjne wizualnie mapy i wykresy oparte zostały na różnorodnym materiale źródłowym, zarówno o charakterze jakościowym, jak i ilościowym. Pokazują one związki między geografiami chasydyzmu a jego społeczno-ekonomiczno-duchowym charakterem. Co chyba najistotniejsze, zaprezentowane w tej publikacji nowe podejście metodologiczne może stanowić inspirację do szerszych badań nad przestrzennymi aspektami historii Żydów, nie tylko tymi, które dotyczą chasydyzmu. ■

Anna Michałowska-Mycielska
(Warszawa)